

УДК 821.161.0.09

М.В. Хаўстовіч (Варшава)

“Hutarka białaruska” Франца Пчышкага: праблемы атрыбуцыі і тэксталогіі

З сярэдзіны 1850-х гг. мы назіраем імклівае развіццё беларускамоўнае літаратуры. Папярэднія дзесяцігоддзі падрыхтавалі той неабходны грунт, на якім выраслі класічныя творы айчыннага пісьменства. Вядома, адраджэнню “новае, славянскага роду літаратуры” [5, s. 26] паспрыяла агульная грамадска-палітычная сітуацыя ў імперыі (маем на ўвазе перамены, якія адбыліся ў сувязі з прыходам да ўлады Аляксандра II), рост свядомасці люду (пакуль яшчэ люду, а не народу), які вуснамі адукаваных прадстаўнікоў (шляхціцаў-інтэлігентаў, што ўрэшце заўважылі гэты люд-народ) па-сапраўднаму заявіў пра сваё (ці, можа, лепш: яго – люду) існаванне.

Выявілася гэта ў пашырэнні не толькі беларускамоўных рукапісных тэкстаў (*Тарас на Парнасе, Гутарка Данілы са Сцяпанам, Вясна, голад, перапала...*, *Два д’яблы*, твораў Арцёма Вярыгі-Дарэўскага, Гераніма Марцінкевіча, Ігната Мігановіча і інш.), але і першых беларускіх друкаваных выданняў (*Народ: powieść białoruska, z prawdziwego zdarzenia, w języku białoruskiego ludu napisana, Wiczernice i Oblakany* і інш. В. Дуніна-Марцінкевіча).

Беларускамоўная літаратура гэтага часу ў асноўным закранала сацыяльную праблематыку: дачыненні селяніна з панам: “Іх (літаратараў. – М. Х.) грамадзкі ідэал – *патрыярхальныя адносіны* (вылучэнне Антона Навіны [псеўданім Антона Луцкевіча]. – М. Х.) між дваром і вёскай, апека двара над сялянамі. Дзеля гэтага яны вымагаюць ад кожнага пана, каб ён быў добры для сваіх падданных” [18, с. 10]. У сувязі з чуткамі пра рэформу гэтыя “патрыярхальныя адносіны” часам набывалі востры сацыяльны характар. Аднак ніколі ў беларускамоўных тэкстах не закраналася нацыянальная праблематыка; мы не ведаем твораў, у якіх аўтары спрабавалі б звярнуцца да селяніна з мэтай абуджэння ягонае нацыянальнае свядомасці, свярджэння ягонае нацыянальнае годнасці. Ці не таму, што люд знаходзіўся на той ступені “тутэйшасці”, якой яшчэ рана было трансфармавацца ў “ліцвінскасць” ці “беларускасць”? І гэта нягледзячы на тое, што існаваў у тыя 1850-я гг. у грамадстве г. зв. “адукаваны клас”, які складаўся не толькі з прадстаўнікоў шляхты, але і з сялянства. Аднак тут трэба браць пад увагу тое, што “адукаваны клас” ад самага пачатку панавання на беларускіх землях Расейскае імперыі дзяліўся паводле рэлігійнае прыкметы на “праваслаўных-рускіх” (доўгі час не расейцаў, а менавіта рускіх) і “католікаў-палякаў”. Зацятая барацьба ідэалогій гэтых двух групаў практычна не давала магчымасці нарадзіцца трэцяй, уласна беларускай. Калі ж улічыць, што ў межах ідэалогіі “католікаў-палякаў” выяўляліся і “правінцыйна-ліцвінскія” сепаратыстычныя тэндэнцыі, то сітуацыя з тагачаснай беларускасцю яшчэ больш ускладнялася.

На пачатку 1990-х гг. Аляксей Каўка прапанаваў даволі перспектыўную (з нашага пункту гледжання) канцэпцыю падзелу беларускага нацыянальнага руху на два этапы: “Пачаткова-падсвядомага руху «ў сабе», здзейсненага пераважна ў рамках польскага нац[ыянальна]-вызв[аленчага] працэсу (1794–1863), і руху «для

сябе», усведамленнем уласна бел[арускіх] нацыянальных інтарэсаў і канчатковай мэты – адраджэння бел[арускае] дзяржаўнасці (1863–1918)” [14, с. 445].

Шмат якія сучасныя гісторыкі і гісторыкі літаратуры, пераносячы сённяшнія катэгорыі мыслення ў тагачасныя грамадскія рэаліі і ігнаруючы рэальны стан самасвядомасці ў грамадстве 1850-х гг., адназначна залічаюць усю шляхту і літаратараў, што паходзілі з яе, да польскае нацыі. Прычым не толькі “нацыі палітычнае” (што часткова адпавядала праўдзе), а нацыі ў разуменні дыскурсу ХХ ст.

Адукаваны клас, сам не маючы беларускай самасвядомасці, не мог яе пераказаць і сялянству. Зрэшты, шмат якім прадстаўнікам гэтага класу больш залежала на прышчапленні сялянству палітычнае свядомасці. Характэрным у гэтых адносінах з’яўляецца ліст патрыёта-рэвалюцыянера (падпісаны “Гот”) ад 29 кастрычніка 1861 г. з мястэчка Смаргонь Ашмянскага павета студэнту Маскоўскага ўніверсітэта Зянону (?) Сушчыцкаму¹: “Многие из господ, не ослепленных предрассудками, ясно видят, что между ними и мужиками у нас бездна, которую закрыть может одна резня. Несчастная наша Литва с этим невежеством, с этим православием, с этой белорусской речью, со всем тем, что привело все наши сословия в фальшивое положение. В настоящую минуту мы в такой фазе, что какое ни берет огромное влияние пропаганда между чиновным людом, эгоизм между помещиками все тот же... и оттого ни сверху, от господ, нам нельзя ожидать поддержки, ни снизу, от народа, мы не знаем, как ее получить” [20, с. 281].

“Гот”, ацэньваючы палітычны стан у Літве і заклікаючы да адзінства з расейскімі рэвалюцыянерамі, не ведаў, як атрымаць падтрымку народа. Відаць, немалою перашкодаю з’яўлялася тут “православие” і “белорусская речь”, а таксама тое, што “царь что-то вроде божества в глазах у мужика – неисповедимый, правдивый и даже святой” [20, с. 280]. У асяроддзі моладзі дэмакратычнай і сацыялістычнай (чырвонай) арыентацыі месца на беларускі нацыянальны дыкурс не знаходзілася. А таму не зусім карэктнымі з’яўляюцца папрокі А. Навіны па адрасе “наших прадвесьнікаў адраджэння з сярэдзіны ХІХ ст.”, якія, аказваецца, “грашылі часам” “нацыянальным шавінізмам” і “нацыянальнай нянавісцю” [17, с. 89].

Беларускі нацыянальны дыкурс не нарадзіўся ў мастацкіх тэкстах 1850-х гг. Не было яго² і ў агітацыйна-публіцыстычных тэкстах 1860–1863 гг. Замест беларускага, поруч з дэмакратычным і сацыяльным, з’явіўся “рэчыпаспалітаўскі”, ці проста “польскі”. У 1864 г., будучы ўжо “пад шубеніцай”, К. Каліноўскі назаве яго так: “polskoje dzieło”, дадаючы: “heto nasze dzieło, heto wolności dzieło” [1, s. 332].

Якая яшчэ нацыянальная ідэалогія, апрача “рэчыпаспалітаўскай/польскай”, магла пашырацца ў перадпаўстанцкія гады і ў часе Паўстання? Беларуская? Дык беларуская ідэя адно толькі-толькі пачынала выяўляць сябе як прывязанасць-прыхільнасць да свайго роднага кутка, Бацькаўшчыны, Літвы-Беларусі. Цягам першае паловы ХІХ стагоддзя яна пакутліва нараджалася і не паспела заняць прыкметнага месца ў грамадска-палітычным жыцці краю. Толькі ў часе Паўстання

¹ Арыгінал ліста невядомы. У справе (ГАРФ, ф. 109, СА, оп. 2, д. 309) захоўваецца толькі выпіска з перлюстраванага ліста ў расейскім перакладзе. Зянон Сушчыцкі згадваецца ў даногах царскага агента Юльяна Балашэвіча. [Гл.: 20, с. 281].

² Як выключэнне – *Маніфест аддзела кіраўніцтва правінцыямі Літвы да беларусаў*, у якім заклік, што “zo dnia objaуlenia hetoho Manichwestu usie rauny, usie syny jednoj Polszczy Ojczyzny naszej”, звернуты не проста да мужыкоў, а да беларусаў: “Braty Bialorusy, przyszła pora dobraja”. Можна, з гэтай прычыны Аўгусцінас Янулайціс называе яго *Aukso gromata Gudаs* (*Залатая грамата беларусам*). [6, s. 224–225; 10].

беларуская ідэя (хутчэй, “правінцыйная, ліцвінска-беларуская”) сталася асноваю дзейнасці К. Каліноўскага і асобных яго аднадумцаў. Дзеля паўнавартаснага станаўлення і развіцця “правінцыйнай, ліцвінска-беларускай” ідэі не хапіла часу. Яна, непрызнаная і ў штыкі ўспрынятая Варшаваю, мусіла загінуць пад гарматамі шматтысячнага царскага войска, дубінамі нацкаванага расейскаю прапагандаю сялянства і на мураўёўскіх шыбеніцах.

У выніку мы не маем іншых беларускамоўных тэкстаў Паўстання, апрача тых, у якіх даводзілася, “że tylko od Rzeczypospolitej polskiej dostanie [lud litewski] «ziemię i wolność»” [11, s. 444]. “Прапольскасць” дадзеных тэкстаў тлумачыцца як салідарызацыя з Варшаваю дзеля агульнае перамогі і дзеля агульнае вольнасці; “прапольскасць” яшчэ і таму, што замяніць яе амаль невядомаю нікому “беларускасцю” не было аніякае магчымасці. К. Каліноўскі разумеў, што і ў недалёкай перспектыве зрабіць гэта не атрымаецца. Дык у сваім развітальным лісце горача раіць: “Dla toho Narodzie, jak tolko kali paczujesz, szto braty twaje s pad Warszawy biuc sa za praudu i swabodu, tahdy i ty nie astawajsa s zadu, no uchapiuszy za szto zmożesz, za kosu, sakieru, celoj hramadoj idzi wajawaci za swoje czelawieczoje i narodnoje prawo, za swaju ziemlu radnuju. Bo ja tabie s pad szubienicy każu Narodzie, szto tahdy tolko zażywiesz szczaśliwo kali nad taboju Maskala uże nie budzie” [9, k. 58–59].

Не разумелі (ці не хацелі разумець) “прапольскасць” беларускамоўных тэкстаў Паўстання амаль усе расейскія даследнікі, пераважная большасць беларускіх савецкіх навукоўцаў, а таксама сучасныя беларускія публіцысты прарасейскае скіраванасці. Для іх паэтычныя і праязічныя творы Паўстання – супярэчлівыя, тэндэнцыйныя і нават антыбеларускія. Яны не заўважалі і не заўважаюць, што нараджэнне беларускае нацыі ў значнай ступені абумоўлена Паўстаннем 1863 г. І гэтае нараджэнне мусіла прайсці этап, калі хоць і спявалі ды чыталі пра Польшчу, але спявалі і чыталі па-беларуску. Не трансфармаваўшы “тутэйшасць” у “беларускасць”, Паўстанне 1863 г. кананізавала друкаванае беларускае слова, беларускую мову.

Адным з такіх твораў Паўстання была гутарка *Kryйда і прайда*, адбітая літаграфічным спосабам, думаецца, у Пецярбурзе. Яна, пэўна, пашыралася сярод беларускага насельніцтва, але ў адрозненне ад іншых агітацыйных тэкстаў Паўстання не трапіла ў рукі жандараў. З гэтай прычыны яе няма ні ў судоваследчых справах, ні ў справах III аддзялення ці канцылярыі міністра Пятра Валуева. Аднак здарыўся цуд: ажно два асобнікі выдання захаваліся і дайшлі да нашага часу. Навукоўцы ведалі пра іх існаванне. Першы, здаецца, Я. Карскі выкарыстаў асобнік са славянскага аддзела Расейскае акадэміі навук, дакладна занатаваўшы тытул і апісаўшы выданне: *Kryйда і Прайда. Nutarka Bilaruskaja* (sic!). Ф. Рцзускі. 1863 г. Гектографірованная брошюра (8°мал., 11 стр.). (Бібліотеки Росс. Акад. Н. Слав. Отд. XXV*, 356 29)” [13, с. 89].

Ужо на пачатку XX стагоддзя мелася магчымасць усебакова прааналізаваць тэкст, высветліць асобу аўтара, прозвішча якога было пазначанае на вокладцы. Аднак не толькі Я. Карскі, але і пазнейшыя даследнікі не маглі даць веры, што аўтар адважыўся паставіць сваё імя на кніжцы антыцарскага зместу, дык лічылі, што Ф. Пчыцкі – гэта ягоны псеўданім [15, с. 303].

Ф. Пчыцкі ўсё ж існаваў. Сведчаннем мог быць расейскамоўны верш *Францу Пчыцкому*, напісаны Яўграфам фон Краўзэ [22, с. 157–160]. Апрача таго, у трэцім томе *Bibliografii polskiej XIX stolecia* Карала Эстрайхера ў слоўнікавым артыкуле “P.....ki F(ranciszek)” маецца наступны запіс: *Ojczyzna, czyli ziemia, niebo i piekło*.

Przez F. P.³ Paryż, druk L. Martineta, 1861, w 8^{ce}, str. 32” [2, s. 337]. Вывадачна, складальнік бібліяграфіі ведаў, хто хаваўся пад крыптанімам, але чамусьці не расшыфраваў яго цалкам. Праўда, на старонцы 366 гэтага ж тома з’яўляецца запіс, у якім называецца прозвішча аўтара не толькі кіеўскага, але і парыжскага выданняў: “Pczycki Franciszek, *W dzień imienin Ludw. Korzeniowskiego*, (wiersz, po polsk. i po rossyj.) Kiew 1870, w 8^{ce}, str. 15. – *Ob. P. Fr.*” [2, s. 366].

Парыжскае выданне кніжкі Ф. Пчыцкага чамусьці трапіла і ў дадатковыя тамы *Bibliografii polskiej (Lata 1881–1900)*, якую Эстрайхеры (спачатку Караль, а пасля ягоны сын Станіслаў) выдавалі з 1906 г. Цяпер яно занатаванае ў слоўніковым артыкуле “Pczycki F.”: “*Ojczyzna czyli ziemia, niebo i piekło*. Paryż, 1861, 8, str. 30” [3, s. 356].

Нам удалося выявіць толькі парыжскае 1861 г. выданне Ф. Пчыцкага, што захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве [4, s. 3–4]. Яно, дарэчы, можа пацвердзіць нашу расшыфроўку вобраза тае музы Ф. Пчыцкага, якая, як даводзіць Я. Краўзэ, з’яўляецца царыцаю “роскошных думъ” “певца Сарматов”.

Факт, што паэма *Ojczyzna...* выйшла ў Парыжы ў выдавецтве L. Martinet, у якім друкаваліся кнігі эмігрантаў-літаратараў (напрыклад, у 1860–1861 гг. тут выйшлі ў свет *Pisma* Адама Міцкевіча ў адзінаццаці тамах), можа быць сведчаннем, што Ф. Пчыцкі калі не жыў у той час у Францыі, дык меў добрыя дачыненні з польскім патрыятычным асяродкам за мяжою.

Зрэшты, цяпер дакладна вядома, што на пачатку 1860-х гг. паэт жыў у Пецярбурзе і яго з мая 1863 г. па май 1864 г. шукала паліцыя з тае прычыны, што ён “навлекае на сябя падозр’енне ў політычэскае адношэнні”. Уладам было вядома, “што Пчыцкі⁵ ўздзіў ў Гродненскую губернію і назваў сябя Янки, гаворыць крест’янамъ возмутительныя р’чи, ў сл’дствіе сего, яго тамъ разысківалі, но онъ усп’ль скрытыся”. Гродзенская губернская адміністрацыя, аднак, не здолела пацвердзіць звесткі пецярбургскага паліцмайстара [23, с. 351–354]. Магчыма, усё ж, крыху пазней Ф. Пчыцкага ўлады знайшлі (матэрыялы могуць захоўвацца ў архіве пецярбургскай паліцыі), але – дапускаем – паліцыі не ўдалося давесці нядобранадзейнасць паэта. Бо – як сведчыць адрасная кніга Пецярбурга – у 1867 г. ён, “Пчыцкі Франц Антоновъ”, жыў у паўночнай сталіцы імперыі па адрасе “Канонерская ул. д. 10, кв. 19” [12, с. 394.], г. зн., не быў высланы.

Цікава адзначыць і тое, што ў гэтай самай адраснай кнізе зафіксаваны і “Корженевскій Людвигъ Осиповъ. Рожд. ул. д. 25, кв. 8. Лекаръ ортопедич.” [12, с. 244]. Магчыма, той самы, каго з імянінамі ў 1870 г. віншаваў вершам Ф. Пчыцкі. Звяртаем таксама ўвагу і на тое, што прыяцелі паэта (Я. Краўзэ і Л. Кажанёўскі) былі лекарамі, а г. зн., што і ён мог таксама мець медыцынскую адукацыю.

Беларускія літаратуразнаўцы і кнігазнаўцы ХХ стагоддзя, здаецца, не мелі магчымасці пазнаёміцца з “пецярбургскім” асобнікам кніжачкі *Kryūda i praūda*, бо ў савецкі час Славянскі аддзел Расейскае акадэміі навук быў зачынены, а інфармацыя пра зборы Славянскага аддзела ў агульны каталог бібліятэкі не трапіла. І толькі ў 2002 г. Алена Камісарава дэталёва апісала беларускія выданні ХІХ ст. (у тым ліку і літаграфію Ф. Пчыцкага), якія знаходзіліся колісь у славянскім адзеле: «Пчыцкі Ф. *Kryūda i Praūda: Hutarka bielaruskaja* (sic!) / F. Pczycki, – Б. м., 1863, – [1], 11 с. Тит. л. и текст написаны от руки и литографированы. XXV*/б 53.

³ Насамрэч – *F... P...*

⁴ Усё ж не *P. Fr.*, а *P.....ki F(ranciszek)*.

⁵ У дакуменце пазначана, што ён жыў у Пецярбурзе, што ён “Віленскій дворянинъ” і што ён “Францъ Антоновъ”.

Штамп и экслибрис библиотеки И. А. Бодуэна дэ Куртэнэ. На тит. л. запись: “(Od Witolda Jodki Narkiewicza.) Głupstwo kapitalne!”⁶. В конце текста запись: “Ерунда, белиберда, сапоги всмятку”» [16, с. 227].

Відавочна, Іван Бадуэн дэ Куртэнэ (1845–1929), які актыўна вывучаў славянскія мовы і дыялекты, атрымаў “*Hutarku białaruską*” ад аднаго Ёдкаў-Наркевічаў: ці то бацькі, ці то сына (абодвух звалі Вітольд). Хутчэй, ад бацькі. В. Ёдка-Наркевіч (1834–1898), які паходзіў са Случыны (маёнтак Бабоўня), быў вядомым лекарам-акулістам, дацэнтам Варшаўскае галоўнае школы (1862–1869)⁷. (З малодшым В. Ёдка-Наркевічам [1864–1924] расейскі навуковец-славіст мог пазнаёміцца ў Дэрпцкім універсітэце ў 1885 г. Першы вывучаў тут медыцыну, а другі працаваў у якасці прафесара).

Якім чынам беларускамоўная кніжка трапіла да В. Ёдкі-Наркевіча мы можам толькі здагадацца. Але не прымаем версію, што здарылася гэта выпадкова пад час распаўсюджвання гутаркі ў 1863 г., скажам, на Случчыне. З тае прычыны, што на вокладцы выдання маецца прозвішча аўтара. Бо лічым: адмысловую вокладку Ф. Пчыцкі зрабіў толькі для асобнікаў, якія не прызначаліся для чужых людзей. Такім чынам, у Славянскім фондзе БАН захоўваецца ці то ўласны асобнік Ф. Пчыцкага, ці то адзін з адбітых для сяброў. Зважаючы на тое, што В. Ёдка-Наркевіч ужо трэці медык у коле прыяцеляў Ф. Пчыцкага, можна меркаваць, што ўсе яны вучыліся ў Імператарскай медыка-хірургічнай акадэміі ў Пецяярбурзе ў 1850-я гг. ці нават на пачатку 1860-х⁸.

У адрозненне ад іншых беларускамоўных тэкстаў Паўстання, “*Hutarka białaruskaja*” *Kryŭda i praŭda* мае аўтара. Мала таго, што Ф. Пчыцкі свае агітацыйныя творы пазначаў крыптанімам F. P., дык на пэўнай, невядомай сёння колькасці асобнікаў падаў прозвішча поўнаасцю. Цяжка сказаць: была гэта проста маладая смеласць і прага славы ці нешта яшчэ іншае.

У 2013 г. *Kryŭdu i Praŭdu* паводле асобніка БАН апублікаваў Юры Лабынцаў [гл.: 19, с. 205–213]. Параўноваючы апублікаваны ім тэкст з тэкстам літаграфіі, якая захоўваецца ў бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта, мы звярнулі ўвагу на вялікую (блізу 100) колькасць адрозненняў. Праўда, яны пераважна неістотныя: знакі прыпынку, ужыванне літары *z* і *ż*, *u* і *ŭ*, *o* і *a* і інш. Атрымаць копію асобніка нам не ўдалося: служба ЭДД БАН адмовіла, бо “брошюра опублікована в материале Лабынцева Ю.”, а вядомы гісторык культуры страціў свае матэрыялы “в момент внутриинститутского переезда”. Улічваючы тое, што публікацыі Ю. Лабынцава заўсёды вызначаліся дакладнасцю, мы мяркуем, што “*Hutarka Białaruskaja*” расчытая ім правільна. Дык маем падставы дапусціць: Ф. Пчыцкі двойчы літаграфіаваў свой тэкст. Тым больш, што на тытульным аркушы выдання, якое захоўваецца ў Пецяярбурзе, ёсць імя і прозвішча аўтара, а вось на кракаўскім – толькі ініцыялы. Цікава яшчэ і тое, што яшчэ Лукаш Бэндэ пазначыў у сваёй копіі (захоўваецца ў БДАЛіМ, 66-1-619, а. 13): тэкст пецяярбурскае “гутаркі” займае 11 старонак. А мы ведаем, што тэкст “кракаўскае” – 12.

Другі асобнік кніжачкі Ф. Пчыцкага *Kryŭda i praŭda* захаваны ў Адзеле адмысловых збораў Навуковай бібліятэкі Польскае акадэміі навук у Кракаве. Як

⁶ Польскамоўны запіс, відавочна, належыць І. Бадуэн дэ Куртэнэ. Расейскамоўны мог з’явіцца пазней, калі “*Hutarka białaruskaja*” знаходзілася ў Славянскім адзеле РАН.

⁷ Якраз у гэты час І. Бадуэн дэ Куртэнэ навучаўся ў Варшаўскай галоўнай школе на філалагічна-гістарычным факультэце.

⁸ Відавочна, да мая 1863 г. Ф. Пчыцкі ўжо не лічыўся студэнтам. Інакш у паліцэйскім паведамленні гэта было б адзначана. Зрэшты, паліцыя магла і не мець інфармацыі пра род заняткаў падазранага.

паведамляецца ў *Каталогу рукапісаў бібліятэкі*, у 1956 г. “wiersze treści politycznej podpisane kryptonimem F. P.” былі “wydzielone z zasobu druków” [7, s. 83], перанесены ў адзел рукапісаў, дзе закаталагізаваны пад нумарам (sygnatura) 3847⁹. Відавочна, першапачаткова кніжачка Ф. Пчыцкага захоўвалася ў кнігазборы Кракаўскага таварыства ведаў (да 1872 г.)¹⁰ і Акадэміі ведаў (з 1919 г. – Польскай акадэміі ведаў). А вось супрацоўнікі бібліятэкі навастворанага аддзела ПАН у Кракаве палічылі выданне “*Hutarki białoruskaje*” рукапісам, апісалі яго ў адпаведнасці з тагачаснымі патрабаваннямі: а менавіта, падалі мову (białoruski), дату ўзнікнення рукапісу (1863), фармат (17,5x11,5), колькасць аркушаў (s. 12) і “szczegóły dotyczące oprawy” (p[ó]łpł[ó]t[no])¹¹, але чамусьці не пазначылі, што гэта літаграфія.

Упершыню ў навуковы ўжытак кракаўскі асобнік увёў Я. Янушкевіч¹²: “На вокладцы <...> ацалела адно слова *Kryūda*, выразна напісанае залатымі літарамі на чорнай скуры «корешка». Ці то гэта назва першапачатковая, ці то слова «праўда» зацёрлася – не ведаю. Кніжачку цяжка назваць кнігай, а тым больш зборнікам, хоць на тытульным лісце, як і належыць, красуецца Пецярбург, 1863. Выданне танюткае – адна вокладка” [26, с. 87].

Фрагменты “*Hutarki białoruskaj*” друкаваліся ў трэцяй частцы трэцяга тома *Бялорусовъ Я. Карскага* (23 радкі) і ў названай вышэй кніжцы Я. Янушкевіча (72 радкі). У нашых публікацыях твор падаваўся цалкам (220 радкоў) [гл.: 21, с. 40–43; 24, с. 86–105; 25, с. 614–618]. Аднак з-за частковай адаптацыі, а таксама шэрагу недакладнасцяў аніводную ранейшую публікацыю не выпадае назваць навуковаю.

Спіс літаратуры:

1. *Do ludu białoruskiego: Pismo z pod szubienicy Konstantego Kalinowskiego* [w:] Giller A., *Historia powstania narodu polskiego w 1863–1864 r.*, t. I, drugie wydanie, Paryż 1867, s. 332.
2. Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. III (Ł–Q), Kraków 1876, s. 337.
3. Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia: Lata 1881–1900*, t. III (L–Q), Kraków 1911, s. 356.
4. F... P..., *Ojczyzna czyli ziemia, niebo i piekło*, Paryż 1861, s. 3–4.
5. Groza A., *List do M. Grabowskiego* [w:] Gr...ski M., *Korrespondencja literacka*, Wilno 1842, t. I, s. 26.
6. Janulaitis A., *Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai*, „Karo Archyvas”, t. 1, Kaunas 1925, s. 224–225.
7. Katalog rękopisów Biblioteki PAN w Krakowie: Sygnatury 3607–4003, Wrocław-Warszawa-Kraków 1976, s. 83.
8. *Kryūda i Praūda: Hutarka białoruskaja*, F. P., Petersburg 1863 [y:] Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie: Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. 3847, 11 s.
9. *Materiały do dziejów powstania styczniowego na Litwie* [w:] Biblioteka Narodowa, sygn. 7827 II, k. 58–59.
10. *Prykaz ad Rządu Polskaho nad całym Krajem Litouskim i Bieloruskim da Narodu ziemi Litouskiej i Bieloruskiej* [y:] 1863 г. Чэрвеня 11: *Прыказ ад ронду польскага да народу зямлі літоўскай і беларускай* [online] <http://kalinouski.arkushy.by/archives/prykaz.htm> [доступ: 10.02.2020].
11. Szwarce B., *I. Założenie Komitetu Centralnego w r. 1862* [w:] *W czterdziestą rocznicę Powstania Styczniowego. 1863–1903*, Lwów 1903, s. 444.
12. *Всеобщая адресная книга С.-Петербурга, съ Васильевскимъ островомъ, Петербургскою и Выборгскою сторонами и Охотою*, С.-Петербургъ 1867–68, с. 394.

⁹ Відаць, гэты нумар быў нададзены кніжцы Ф. Пчыцкага раней. Цікава, што пад нумарам 3846 занатаванае наступнае друкаванае, але з рукапіснымі нататкамі ўкраінскае выданне: “Lwówjanyn. Prugucznyj i gospodarskij mesjacołow na rok zwuczajnyj 1863”. Яно таксама было перанесенае “z zasobu druków”.

¹⁰ Вядома, калі яна трапіла ў Кракаў да 1872 г.

¹¹ Паўпалатном называлі такую аправу (пераплёт), у якой карэньчык пакрываўся палатном, а вокладкі рабіліся з таннейшага матэрыялу, напрыклад, з паперы.

¹² Як сведчыць г. зв. *metryczka*, з кніжачкаю Ф. Пчыцкага яшчэ ў 1970-я гг. знаёміліся Леаніла Малаш і Уладзімір Казберук.

13. Карскій Е., *Бѣлорусы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорускаго племени*, ч. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*, Петроградъ 1922, с. 89.
14. Каўка А., *Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах*, т. 1, Мінск 1993, с. 445.
15. Кісялёў Г., *Агітацыйная публіцыстыка 1860-х гадоў* [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*, т. 2: *Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе*, Мінск 2007, с. 303.
16. Комисарова Е.В., *Редкие белорусские издания XIX в. в Славянском фонде БАН* [в:] *Белорусский сборник: Статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии*, вып. 2, Санкт-Петербург 2002, с. 227.
17. Луцкевіч А., *Выбраныя творы: Праблемы культуры, літаратуры і мастацтва*, Мінск 2006, с. 89.
18. Навіна А., *Пуцяводныя ідэі беларускае літаратуры*, Вільня 1921, с. 10.
19. *Польская агітацыйная «hutarka» 1863 г. и ее оценка Я.И.Н. Бодуэном де Куртенэ* [в:] *Aticis Poloniae: Памяти Виктора Хорева*, Москва «Индрик», 2013, с. 205–213.
20. *Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.: Материалы и документы*, Москва 1964, с. 281.
21. Хаўстовіч М., *XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах*, кн. першая, Мінск 1999, с. 40–43.
22. Хаўстовіч М., *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў: Творы невядомых аўтараў*, том другі, Варшава 2016, с. 157–160.
23. Хаўстовіч М., *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX стагоддзя: том шосты: Беларускія тэксты Паўстання 1863 года*, Варшава 2020, с. 351–354.
24. Хаўстовіч М., *“Цяпер маскаль няе мудрагелікі свае”*, “Спадчына” 1999, № 5–6, с. 86–105.
25. Хаўстовіч М., *Шляхамі да беларускасці: Нарысы, артыкулы, эсэ = Szlakami ku białoruskości: Szkice, artykuły, eseje*, Варшава 2010, с. 614–618.
26. Янушкевіч Я., *У прагучванні знаходак: З адной вандроўкі ў архівы Варшавы, Вроцлава, Кракава*, Мінск 1994, с. 87.

Мікола Валянцінавіч Хаўстовіч
Прафесар, д.ф.н., Варшаўскі ўніверсітэт, Польшча